

PATRZĄC W PRZYSZŁOŚĆ

Czytając poszczególne wypowiedzi w bardzo interesującej, moim zdaniem, dyskusji, która wywiązała się wokół pięcioczynnikowego modelu osobowości, odniosłem wrażenie, że dominują w niej trzy wątki. Po pierwsze – sprawa kulturowej uniwersalności pięcioczynnikowego modelu, po drugie – wartość diagnostyczna opartych na nim kwestionariuszy, po trzecie – kwestia dalszego rozwoju teorii i kierunku przyszłych badań.

W dyskusji uderzające jest to, że coraz trudniej mówić spójnie o statusie pięcioczynnikowego modelu, pomijając rozróżnienie na badania z nurtu leksykalnego i psychometrycznego. Wydaje się, że obecnie reprezentanci tych dwóch podejść mają często zupełnie odmienne spojrzenia na przykład na kwestie związane ze statusem teoretycznym modelu czy jego kulturową uniwersalność. W swoim artykule dyskusyjnym te dwa odmienne podejścia wyraźnie rozdzielają Jerzy Siuta i Andrzej Beauvale: „Teoria osobowości Costy i McCrae nazywana jest często teorią Wielkiej Piątki, jednak – zgodnie z propozycją jej twórców – będziemy ją nazywać teorią pięcioczynnikową, zachowując określenie Wielka Piątka dla czynników wyodrębnionych w badaniach leksykalnych [...]” (s. 161). To dobry pomysł. Uważam, że kwestia ta nie została przeze mnie wystarczająco klarownie nakreślona we wstępnym artykule, w którym mimo wszystko próbowałem odnieść się do modelu pięcioczynnikowego całościowo; czytając ten tekst, nie trudno jednak odgadnąć, że bliższa jest mi optyka właściwa podejściu leksykalnemu. Zapewne wpłynęło to trochę na kierunek i charakter dyskusji.

Powróćmy jednak do zagadnień najczęściej poruszanych w tekstach polemicznych. Odnośnie do kulturowej uniwersalności wypowiadają się w swoich tekstach Waldemar Klinkosz i Andrzej E. Sękowski, Jerzy Siuta i Andrzej Beauvale oraz Bogdan Zawadzki. Większość autorów odwołuje się raczej do doniesień z kręgu badań psychometrycznych, które wskazują na dużą uniwersalność kulturową modelu. Siuta i Beauvale zwracają jednak słusznie uwagę, że problem zwią-

zany z kulturą uniwersalnością teorii Costy i McCrae'a czy Wielkiej Piątki należy odnieść nie tylko do pięciu czynników, ale też do ich poszczególnych składników, a tutaj dane są daleko mniej jednoznaczne.

O problemach związanych z weryfikacją tych założeń w paradygmacie leksykalnym piszą Klinkosz i Sękowski. Nic dziwnego, że wśród przedstawicieli tej opcji widać (zwłaszcza ostatnio) większą ostrożność w formułowaniu uniwersalistycznych wniosków. Dobrym przykładem może być przeprowadzona niedawno reanaliza obejmująca 13 taksonomii językowych (De Raad i in., w druku), której autorzy dochodzą do wniosku, że uzyskane współczynniki zgodności pomiędzy poszczególnymi czynnikami pozwalają mówić najwyżej o uniwersalności trzech, a w najlepszym wypadku czterech filarów Wielkiej Piątki.

Odmienne stanowisko w kwestii uniwersalności pięciu wielkich czynników osobowości prezentują McCrae i Costa. Jak trafnie pisze Zawadzki, może ono budzić uznanie z uwagi na jednoznaczność, jak i wewnętrzną spójność formułowanych tez o „naturze” poszczególnych cech, ale budzi także zastrzeżenia, które odnoszą się zarówno do twierdzenia o wyłącznie genetycznych uwarunkowaniach cech Wielkiej Piątki, jak również ich zupełnej niezależności od kultury. Wydaje mi się jednak, że początkowe, istotnie dość radykalne stanowisko autorów w tej kwestii, uległo z czasem pewnej zmianie. W cytowanym przez Klinkosza i Sękowskiego artykule opisującym międzynarodowe badania z wykorzystaniem kwestionariusza NEO-PI-R (McCrae i in., 2005) autorzy przyznają otwarcie, że sposób przeprowadzenia porównania z góry wykluczał odnalezienie jakichkolwiek kulturowo specyficznych wymiarów osobowości, nie wykluczając wcale ich istnienia.

O tym, że połączenie optyki uniwersalistycznej i kulturowej jest możliwe, przekonują David Matsumoto i Linda Juang w wydanej niedawno po polsku *Psychologii międzykulturowej* (2007) „[...] fakt, że pewne aspekty osobowości mogą mieć strukturę uniwersalną, nie wyklucza możliwości, iż inne elementy osobowości są specyficzne dla kultur, w których powstały. Być może właśnie te specyficzne kulturowo aspekty osobowości nadają jej niepowtarzalny charakter w każdym ze środowisk kulturowych oraz umożliwiają badaczom zgłębianie zjawisk, których nie mogliby obserwować w innych kulturach. Wydaje się zatem, że aby wyjaśnić związek między kulturą a osobowością, warto spostrzegać uniwersalne i kulturowo specyficzne aspekty osobowości jako dwie strony jednego medalu, zamiast traktować je jako wzajemnie sprzeczne” (s. 409).

Kolejny ważny wątek poruszony w dyskusji związany jest z przydatnością narzędzi odwołujących się do pięcioczynnikowego modelu w diagnostyce psychologicznej. Biorący udział w dyskusji mają tu zdecydowanie mniej krytycznych uwag niż ja w swoim artykule. Uważam, że mój – rzeczywiście nadmierny chyba – krytycyzm wynikał zapewne z faktu, że w swojej pracy używałem przede wszystkim narzędzi starszych, które w kolejnych latach zostały udoskonalone bądź zastąpione nowymi.

Także wybór metod jest obecnie nieporównywalnie większy niż miało to miejsce w latach dziewięćdziesiątych. De Raad i Perugini (2002) kilka lat temu zestawili ze sobą wybrane podejścia do pomiaru pięciu czynników w 500-stronicowej książce *Big Five assessment*, a od tego czasu liczba narzędzi znacznie się zwiększyła. Widać to wyraźnie, nawet jeśli skupimy się tylko na tandemie McCrae i Costa. W 2004 r. przedstawili oni ulepszoną, nową wersję kwestionariusza NEO-FFI, czyli kwestionariusz NEO-FFI-R, rok później powstała nowa wersja kwestionariusza NEO-PI-R, nazwana NEO-PI-3, w której zmienionych zostało aż 37 pierwotnych pozycji, powstała też skrócona wersja tego kwestionariusza, czyli NEO-FFI-3. Ewolucję tych narzędzi autorzy opisują w wydanym niedawno artykule (McCrae, Costa, 2007).

Wspomnę przy okazji, że na początku lat dziewięćdziesiątych kiedy prowadziłem badania nad polską taksonomią przymiotników służących do opisu człowieka, które miały ostatecznie przynieść potwierdzenie pięcioczynnikowej struktury danych, do dyspozycji miałem jedynie kwestionariusz NEO-FFI (Zawadzki, Szczepaniak, Strelau, 1995). Później, na podstawie własnych badań, opracowałem Polską Listę Przymiotnikową (Szarota, 1995), która była pierwszym emicznym narzędziem do diagnozy Wielkiej Piątki w Polsce. Cieszy to, że także u nas przybyło dobrych narzędzi diagnostycznych.

Klinkosz i Sękowski piszą o swoich kilkuletnich badaniach prowadzonych różnymi metodami: NEO-PI-R (Costa, McCrae, 1992 – tłum. Siuta, 1999), wersją obrazkową NFFI (Ostendorf, Sommer, Weber, 2003 – tłum. Klinkosz, 2005) oraz wersją kliniczną SIFFM (Trull, Widiger, 1997 – tłum. Klinkosz, 2006). We wszystkich trzech przypadkach spójność wewnętrzna narzędzi okazała się zadowalająca, a uzyskane czynniki odpowiadały wersjom oryginalnym.

Boris Mlačić, przedstawiając badania prowadzone przez siebie w Chorwacji, zwraca z kolei uwagę na bazę nie podlegających opłatom licencyjnym narzędzi psychologicznych, opracowaną przez nestora badań nad Wielką Piątką Lewisa R. Goldberga, nazwaną przez niego International Personality Item Pool (IPIP).

Wśród kwestionariuszy znajduje się także oryginalne, liczące 100 pozycji w formie krótkich stwierdzeń, narzędzie do diagnozy Wielkiej Piątki i jego skrócona 50-itemowa wersja. Narzędzie to dostępne jest już w wielu językach, choć chyba nie zostało jeszcze przetłumaczone na język polski.

Na koniec wspomnę o polskiej adaptacji skróconej (104-itemowej) wersji kwestionariusza HEXACO-PI autorstwa Lee i Ashtona (2004). Skrót HEXACO pochodzi od nazwy sześciu skal: Honesty-Humility (H), Emotionality (E), eXtraversion (X), Agreeableness (A), Conscientiousness (C), Openness to Experience (O); w obrębie każdej z nich wyróżniono cztery podskale. W wersji polskiej spójność wewnętrzna skal mierzona współczynnikiem Alfa jest zadowalająca i waha się od 0,78 dla Ugodowości do 0,85 dla Sumienności (Szarota, Ashton, Lee, 2007).

I wreszcie ostatnia kwestia. O przyszłość badań nad pięcioczynnikowym modelem osobowości pytają m.in. Jarmuż i Mlačić. „Model Wielkiej Piątki nie jest docelową stacją cechowych koncepcji osobowości – pisze Jarmuż. Po okresie wielkiego zainteresowania i ogromnej ilości prac w latach dziewięćdziesiątych przyszła pora na etap wątpliwości i krytyki” (s. 141). Uważam, że to z pewnością prawda, mam też – podobnie chyba jak Autor – nadzieję, że okres ten przyniesie nowe i oryginalne rozwiązania.

Mlačić próbuje z kolei nakreślić przyszłość leksykalnego podejścia, którego jest przedstawicielem. Pokłada on nadzieję w nowych projektach taksonomicznych, studiach leksykalnych, które wykraczają poza dobrze już zbadany krąg języków indoeuropejskich. Autor pisze także o konieczności wyjścia poza studia oparte wyłącznie na przymiotnikach. Przyznam, że nie w pełni podzielałam ten entuzjazm. Uważam, że byłoby to w dużej mierze rozwijanie pomysłów znanych już z lat dziewięćdziesiątych. Niestety taksonomie w języku chińskim (Yang, Bond, 1990), tagalog (Church i in., 1997) czy nieindoeuropejskim języku z naszej części świata, czyli węgierskim (Szirmak, De Raad, 1994), choć poznawczo na pewno cenne, nie przyniosły raczej przełomu w badaniach nad Wielką Piątką. Przełomu takiego nie wywołały także realizowane na niderlandzkim materiale językowym (De Raad, 1992) analizy czasowników czy rzeczowników.

Uważam, że najważniejsze jest to, aby Wielka Piątka przekształciła się w dojrzałą teorię osobowości, w pełni konkurencyjną choćby dla ciągle mającej swoich zwolenników trzyczynnikowej teorii Eysencka. W ciągu ostatnich 10 lat dokonał się już w tym względzie duży przełom, który zawdzięczamy głównie dokonaniom Costy i McCrae’a. Przyznam jednak, że ze swej strony jeszcze więk-

sze nadzieje związane z rozwojem teorii pokładam w znacznie młodszych, ale bardzo już zasłużonych badaczach: M. Ashton i K. Lee z Kanady. W tym wypadku będzie to już jednak Wielka Szóstka.

BIBLIOGRAFIA

- Church, A. T., Reyes, J. A. S., Katigbak, M. S., Grimm, S. D. (1997). Filipino personality structure and the Big Five Model: A lexical approach. *Journal of Personality*, 65, 477-528.
- Costa, P. T., Jr., McCrae, R. R. (1992a). *Revised NEO Personality Inventory. Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- De Raad, B. (1992). The replicability of the Big Five personality dimensions in three word-classes of the Dutch language. *European Journal of Personality*, 6, 13-29.
- De Raad, B., Levert, E., Szirmak, Z., Szarota, P., Perugini, M., Di Blas, L., Mlačić, B., Ostendorf, F., Hřebíeková, M., Saucier, G., Church, T., Katigbak, M. (w druku). Cross-language replicable personality factors: A comparison of Six-factor structures among thirteen languages. *Journal of Personality and Social Psychology*.
- De Raad, B., Perugini, M. (2002). *Big Five assessment*. Seattle: Hogrefe & Huber.
- Lee, K., Ashton, M. C. (2004). Psychometric properties of the HEXACO Personality Inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 39, 329-358.
- Matsumoto, D., Juang, L. (2007). *Psychologia międzykulturowa* (tł. A. Nowak). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr. (2007). Brief versions of the NEO-PI-3. *Journal of Individual Differences*, 28, 116-128.
- McCrae, R. R., Terracciano, A., Khoury, B., Nansubuga, F., Knežević, G., Djuric Jovic, D., Ahn, H., Ahn, C., De Fruyt, F., Gülgöz, S., Ruch, W., Arif Ghayur, M., Avia, M. D., Sánchez-Bernardos, M. L., Rossier, J., Dahourou, D., Fischer, R., Shakespeare-Finch, J., Yik, M. S. M., Smith, P. B., Angleitner, A., Ostendorf, F., Halim, M. S., Hřebíeková, M., Martin, T. A., Sineshshaw, T., Sekowski, A., Klinkosz, W., Prentice, G., McRorie, M., Flores-Mendoza, C., Shimonaka, Y., Nakazato, K., Mastor, K. A., Barbaranelli, C., Alcalay, L., Simonetti, F., Pramila, V. S., Falzon, R., Lauri, M. A., Borg Cunen, M. A., Calleja, S. S., Pedroso de Lima, M., Bratko, D., Maruđiã, I., Allik, J., Realo, A., Abdel Khalek, A. M., Alansari, B. M., del Pilar, G. E. H., Ojedokun, A. O., Munyae, M., Budzinski, L., Oishi, S., Diener, E., Chittcharat, N., Wang, L., Beer, A., Humrichouse, J., Mortensen, E. L., Jensen, H. H., Jónsson, F. H., Ficková, E., Adamovová, L., Rus, V. S., Podobnik, N., Diaz-Loving, R., Leibovich, N. B., Schmidt, V., Reátegui, N., Brunner-Sciara, M., Ayeart, L. E., Trobst, K. K., Matsumoto, D., Neubauer, A., Porrata, J., Rolland, J.-P., Petot, J. M., Camart, N. (2005). Universal features of personality traits from the observer's perspective: Data from 50 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 547-561.
- Ostendorf, F., Sommer, B., Weber, M. (2003). *NFFI Kurzform* (Manuscript). Bielefeld: University of Bielefeld.

- Szarota, P. (1995). Polska Lista Przymiotnikowa: narzędzie do diagnozy pięciu wielkich czynników osobowości. *Studia Psychologiczne*, 33, 227-256.
- Szarota, P., Ashton, M., Lee, K. (2007). Taxonomy and structure of the polish personality lexicon. *European Journal of Personality*, 21, 823-852.
- Szirmák, Z., De Raad, B. (1994). Taxonomy and structure of Hungarian personality traits. *European Journal of Personality*, 8, 95-118.
- Trull, T. J., Widiger, T. A. (1997). *Structured Interview for the Five-Factor Model of Personality (SIFFM). Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Yang, K., Bond, M. H. (1990). Exploring implicit personality theories with indigenous or imported constructs: The Chinese case. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1087-1095.
- Zawadzki, B., Szczepaniak, P., Strelau, J. (1995). Diagnoza psychometryczna pięciu wielkich czynników osobowości: adaptacja kwestionariusza NEO-FFI Costy i McCrae'a do warunków polskich. *Studia Psychologiczne*, 33, 189-225.

FUTURE PROSPECTS

S u m m a r y

The author identifies three main themes, which seem crucial in the present discussion: the cultural universality of the Five Factor Model, its diagnostic utility and possible directions of the future research. Regarding the universality of the model it has been pointed out that there is apparently no consensus between researchers themselves on that matter. The proponents of the lexical approach to personality like Goldberg or De Raad are much less eager to claim universal status of the Big Five than Costa, McCrae and other proponents of "psychometric tradition". However as the author concluded the universality and cultural relativity may not necessarily be seen as the mutually exclusive concepts, at least in the personality research. Regarding diagnostic utility of the model, author softens his former critical stance and points to the diversity of the new instruments, which are also available in Poland. Regarding the future of the Big Five research it has been pointed that apart of the new lexical projects or cross-cultural comparisons there should be even more stress put on the development of the model into the advanced and sophisticated personality theory.

Piotr Szarota
Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Warszawie